

رابطه دین و اخلاق نزد معتزله

اعظم قاسمی *

چکیده

در فرهنگ اسلامی، معتزله نخستین گروهی بودند که روش عقلی را بکار گرفتند و عقل را یگانه ابزار شناخت حقیقت و مستقل از دین دانستند تا جایی که با عنوان پیروان «شریعت عقل» از آنها یاد شده است. معتزله برای عقل، قداست قائل شدند و گفتند انسان وقتی عقلش کامل شود، حقایق اساسی را درک میکند و این حقایق اساسی، معرفت خدا و معرفت خیر و شر است. از جهت دیگر، آنها وحی را انکار نکردند ولیکن معتقد بودند که جایز نیست وحی مخالف عقول ما باشد و از آنجا که سابقه عقل در انسان از سابقه وحی بیشتر است، پس عقل نور است و بدون آن نمیتوان هدایت شد. هدف از وحی، این است که معرفت عقلی را بیفزاید و آن را دقیقتر کند. معتزله به این نتیجه گیری رهنمون میشوند که عقل مقیاس وحی است و این از مهمترین مبادی نزد آنان است. بر این اساس میتوان گفت نزد معتزله، اخلاق، مبتنی بر عقلی است که مقدم بر دین میباشد. قاعده مشهور معتزله این است: «الفکر قبل ورود السمع». معتزلیان متکلمند و متکلم به انسان عاقل بعنوان شخص مکلف در برابر

۱۱۳

* استادیار گروه فلسفه دین پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ azam-ghasemi@yohoo.com

تاریخ دریافت: ۹۵/۴/۲۸ تاریخ تأیید: ۹۵/۱۰/۱۹

سال هفتم، شماره سوم
زمستان ۱۳۹۵
صفحات ۱۱۳-۱۳۸

خدا نگاه میکند. آنان در خصوص نیاز انسان به وحی در آغاز تکلیف، عقل بشر را کافی میدانند. نوشتار حاضر به تبیین رابطه دین و اخلاق نزد آنان میپردازد.

کلیدواژه‌ها: عقل، اخلاق، دین، معتزله

* * *

مقدمه

معتزله در تاریخ فرهنگ اسلامی بعنوان فرقه‌ی شناخته شده‌اند که قائل به ارجحیت و اولویت عقل نسبت به وحی هستند. تفکر معتزله همواره در طول تاریخ، مورد نقادی فراوان قرار گرفته است؛ بویژه عقل‌باوری انعطاف‌ناپذیر کلام معتزلی از سوی اهل حدیث که قائل به برتری مطلق وحی بر عقل هستند مورد ردّ و انکار قرار گرفته است. به همین دلیل است که زهدی حسن جارالله در مقدمه کتاب خود به نام معتزله میگوید: بر عرب و رجال فکری آنها واجب است که به معتزله توجه جدی داشته باشند. کتابهای قدما همگی حاوی طعن و تقبیح و تشنیع معتزله بوده و بصورت مشوهی آراء آنها را نشان داده‌اند، از اینرو ارزش و منزلت آنها بخوبی دانسته نشده است. در نهضت جدید عربی نیز لازم است روح اعتزال دمیده شود.^(۱)

اصول مورد اعتقاد معتزلیان پنج اصل است: توحید، عدل، وعد و وعید، منزلت بین المنزلیین، امر به معروف و نهی از منکر. هر چند موضوعات اصول خمس متفاوت است؛ اما طبق تحلیل ابوزید میتوان آن را به دو اصل توحید و عدل ارجاع داد. اصل عدل متضمن تمامی اصول عقاید معتزله به استثنا توحید است.^(۲)

۱۱۴

احدیت مهمترین ویژگی ذات الهی و عدل مهمترین صفت فعل الهی است. بحث عدل از جهتی که با انسان در ارتباط است، طرح میشود. بین توحید و عدل، پیوستگی برقرار است. معتزله در اصل توحید، خدا را از داشتن صفت مخلوقین و در اصل عدل نیز خدا را از ظلم تنزیه میکند. پس خدا در اصل توحید، منفرد بالذات است و هیچکس شبیه او نیست و در اصل عدل نیز منفرد در خیریت است

